

QUÈ ÉS SER DONA EN LA FILOSOFIA PITAGÒRICA

MONTSERRAT JUFRESA

Diu Jàmblic en la seva obra *Vida de Pitàgoras*¹ —la més extensa i completa de les vides d'aquest filòsof que se'ns han conservat²—, que la filosofia pitagòrica fou donada als homes pels déus, a través de Pitàgoras, fill d'Apol·lo, que n'és el pare i fundador.

El fi últim d'aquesta filosofia divina Jàmblic el defineix, de manera molt platònica certament, com la contemplació de les primeres coses, nobles, divines, pures, sempre iguals i en el mateix estat, per participació en les quals totes les altres coses poden ser considerades nobles. I la forma de vida més pura per a un ésser humà, la que es pot definir com a filosòfica, és la que es dedica a la contemplació dels objectes més nobles.

Però per a això cal haver aconseguit abans uns altres objectius, com són el domini del cos i l'estabilitat de l'ànima, propòsits que s'assoleixen

1. La història dels pitagòrics és la més controvertida, obscura i complexa de tota la filosofia grega. Pitàgoras visqué a mitjans del s. IV a.Cr., però la seva escola va mantenir-se i desenvolupar-se, amb períodes d'intermitència, divergències i assimilacions notables - amb el platonisme- fins al s. IV p.C. El moviment per fer ressorgir el paganisme en contra del cristianisme encapçalat per l'emperador Julià i Jàmblic es basà àmpliament en el pitagorisme, filosofia amb un important contingut religiós i polític. No obstant, malgrat la seva complicada i llarga evolució, fou una característica dels pitagòrics combinar les innovacions de pensament amb un immens respecte per la tradició. Es per això que les tres biografies que posseïm de Pitàgoras -escrites per Diògenes Laerci, Porfiri i Jàmblic entre els s. II i IV p.C.- combinen elements llegendaris i fantàstics amb informació que podem considerar seriosa. La tasca dels crítics és diferenciar uns elements dels altres, i aquí comencen les discrepàncies. Cf. P. Gorman, *Pythagoras. A life*, Routledge and Kegan Paul, London 1979.

2. Jàmblic és més prolix que Diògenes o Porfiri i estén el seu material fins a convertir-lo en una novel·la sobre Pitàgoras. El problema és que resulta de lectura difícil. Jàmblic es basa en biografies anteriors d'altres autors, perdudes per a nosaltres, com la de Nicòmac de Gerasa i Apol·loni de Tiana. Jàmblic també introdueix moltes idees platòniques a la biografia, presentant-les com a pensaments genuïns de Pitàgoras. Això és degut al fet que adopta el criteri de Moderatus de Gades, que opinava que Plató havia extret gairebé tota la seva doctrina de Pitàgoras. L'edició, acompanyada de traducció, que hem utilitzat és Jamblichus, *On the Pythagorean Way of Life*, ed. J. Dillon and J. Hershbell, Scholars Press, Atlanta, Georgia 1991.

mitjançant una sèrie d'observàncies religioses, d'estudis científics i de règims dietètics. Activitats totes que ajuden l'home a obtenir la relació apropiada, és a dir harmònica, envers ells mateixos, els altres i l'univers sencer, que és considerat com quelcom ordenat i harmoniós.

Així doncs els pitagòrics³ donen molta importància a la *paideia*, l'educació, que contribueix a la millora dels éssers humans, i que pot aconseguir-se a través de la percepció dels sentits —mirant formes belles i escoltant bones i fines melodies—, o de la percepció intel·lectual, com per exemple l'estudi de les matemàtiques.

Aquesta necessitat d'una vida ordenada i harmoniosa portà els pitagòrics a ser molt respectuosos amb la llei i el bon ordre de la societat, que consideraven fonamentats en l'harmonia i el bon govern de l'*oikos*, el casal familiar, on els membres romanen units per un sentiment de *philia*, d'afecte. I així Jàmblic diu que la bona gestió del casal és l'origen de tot el bon ordre de les comunitats, car és dels casals que neixen les ciutats. I també afirma que Pitàgoras fou tan admirat per la cura que tingué de la seva família com per la seva filosofia.

Però apropant-nos més al tema que ens hem proposat tractar, Jàmblic explica així mateix que Pitàgoras en arribar al Sud d'Itàlia, a Crotona, acceptà homes i dones com a deixebles, i pronuncià per a les dones un discurs especial. Sembla per tant que des d'un bon principi les dones tingueren una important participació en la vida filosòfica de l'escola pitagòrica⁴, escola que durà de finals del s.VI a.C. fins al s.IV p.C.. Jàmblic, a la fi de la seva obra ja esmentada, en donar un llistat dels membres de l'escola, hi inclou els noms de disset dones.

Aquesta presència de les dones és palesa ja en les dades biogràfiques del propi fundador, car la tradició conta que Pitàgoras aprengué bona part de la seva doctrina ètica de Temistoclea, la sacerdotessa de Delfos.

D'altra banda l'esposa de Pitàgoras fou Teano, una de les seves deixebles crotoneses. A Teano s'atribueix un tractat *Sobre la Pietat*, del qual s'ha conservat un fragment amb una disquisició sobre el nombre, tema cabdal en la filosofia pitagòrica, i diversos apotegmes que comenten altres doctrines importants, com la immortalitat de l'ànima i la justícia divina després de la mort, o alguns aspectes de la condició femenina.

Per a Teano l'obligació principal d'una esposa és la d'agradar al seu marit i de cap manera ha de tenir altres amants. No obstant, dins del matrimoni, la castedat i la virtut no són identificades amb l'abstinència de relacions sexuals. Car en ser preguntada Teano quant de temps després d'haver tingut relacions amb el marit una dona tornava a ser pura,

3. Per a una aproximació general i completa de la filosofia pitagòrica pot veure's el llibre recent d' I. Gobry, *Pythagore*, Ed. Universitaires, Paris 1992.

4. Veure M. Ellen Waithe, *A History of Women Philosophers*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrech-Boston-Lancaster 1987.

respongué que si es tractava del seu propi marit, de seguida, però si de qualsevol altre home, mai. També se li atribueix l'afirmació que una dona, en allitar-se amb el marit, cal que deixi de banda, a l'ensem que els vestits, el pudor, i que en tornar a posar-se els uns, recuperi l'altre.

Els escrits i les anècdotes referides a Teano reflecteixen la posició en relació a la dona que sembla pròpia de l'escola pitagòrica, i que retrobem tan aviat en boca del mateix Pitàgoras i de les seves filles, com de manera encara més elaborada en altres autores pitagòriques posteriors.

Podríem resumir-ho de la manera següent. La dona, que comparteix amb l'home les virtuts de coratge, intel·ligència i justícia, té com a especialment seva la virtut de la prudència, i per tant en la dona recau la responsabilitat de mantenir la llei i la justícia —l'harmonia, doncs— dins de la llar, que tal com hem dit abans, constitueix un microcosmos de la *polis* o sia de l'estat.

La funció de la dona dins del casal —l'*oikos*— és per tant bàsica i de cabdal importància. Però el que sembla més destacable és que la dona pitagòrica no actúa com una simple executora de la voluntat del marit i subordinada al criteri d'aquest, sinó que es recolza en el seu propi bon sentit, en el seu seny, en la seva prudència, en la seva capacitat d'afecte, qualitats que en últim terme són fruit de la seva bona educació, de la seva *paideia*. D'una educació que no es limitava tan sols al cultiu de les arts útils o que entren a través dels sentits —teixir o fer música o saber ser bella— com sembla haver estat l'educació femenina més generalitzada al món grec, sinó que comportava un rigor intel·lectual i de llenguatge que permetia a Teano, a les seves filles i a les seves condeixebles, discórrer de poesia, matemàtiques o psicologia.

Però per veure més de prop què pensaven les dones pitagòriques sobre elles mateixes, potser val més escoltar la seva pròpia veu. Per això he seleccionat quatre textos⁵ sobre temes tradicionalment lligats a la condició de dona. El primer, en forma de lletra atribuïda a Mia, una de les filles de Pitàgoras i Teano, tracta de la criança dels infants. Els dos següents són fragments d'un tractat *Sobre l'harmonia de la dona* atribuït a Perictione, autora que alguns han volgut identificar amb la mare de

5. Tradicionalment aquests textos han estat considerats apòcrifs i pertanyents a l'època hel·lenística, car el propi Jàmblic ens informa que foren freqüents les falsificacions entre els escrits de l'escola pitagòrica. Per això no acostumen a figurar en les Històries de la Filosofia. No obstant, encara que siguin alguns segles més tardans que els personatges als quals s'atribueixen, la ideologia que comuniquen i la imatge de la dona que recreen els converteixen en ben interessants per a nosaltres. L'última edició dels textos atribuïts a les filòsofes pitagòriques la trobem a H. Thesleff, "Pythagorean Texts of the Hellenistic Period", *Acta Academiae Aböensis, Humaniora*. Series A, Volume XXV, 1, 1961. Alguns textos foren traduïts per M. Meunier, *Femmes Pythagoriciennes, fragments et lettres*, Guy Trédaniel, Paris 1980 (2a ed.). La traducció que nosaltres oferim ha estat feta seguint el text establert per Thesleff.

Plató, i són l'un, una reflexió sobre el respecte i les cures degudes als progenitors, l'altre, una sèrie de consideracions sobre el paper de la dona en la llar i les seves relacions amb el marit, que sembla haver estat l'aspecte més conflictiu. L'últim és un fragment del tractat de Fintis *Sobre la prudència en la dona*, escrit en dialecte dòric, fet que ha portat a voler identificar la seva autora com una filla de l'almirall espartà Cal·licrètidas, que morí en la batalla de les Arginuses, l'any 406 a.C. Fintis analitza amb detall tots els aspectes de la conducta femenina on cal que es manifesti la virtut de la prudència.

Malgrat que les autores s'estenen totes en detalls de la vida quotidiana, no hem de veure en això un signe de superficialitat, sinó un afany d'adaptar aquesta vida de cada dia als principis de la seva doctrina filosòfica. La netedat que es reclama a la dida, per exemple, el color blanc i la senzillesa que es demana a les dones en el vestir, responen a la idea pitagòrica que el ser net és un signe de la imparcialitat i equitat en els raonaments. L'extremada fidelitat al marit, d'altra banda, respon al criteri d'assegurar la legitimitat dels fills i, per tant, de la transmissió del patrimoni i dels drets de ciutadania, dos elements molt importants per a la conservació i fortalesa de l'*oikos*, que ja hem vist que consideraven com la base de l'estat.

LLETRA DE MIA A FILIS

Mia a Filis: salut. Perquè has esdevingut mare t'ofereixo aquests consells sobre els infants. Escull una nodrissa que sembli ben disposta i neta, a més de modesta i no propensa a excessos de son o de beguda. Una dona així serà capaç de jutjar com criar els teus fills de la manera més adequada a llur condició lliure, si té, és clar, llet suficient per criar un infant i no es deixa vèncer amb facilitat per les ganes de jeure amb el marit. La dida és una part important en allò que constitueix el primer i més principal fonament per a la vida sencera de l'infant, és a dir alimentar-lo per fer-lo gran correctament. Per això caldrà que faci les coses bé i en el moment apropiat: oferir-li el pit i mamar i alimentar-se no segons s'escaigui, sinó amb una certa previsió. Així criarà el nen amb salut. Que no es deixi tampoc, quan li plagui, dominar per la son, sinó tan sols quan el nadó tingui necessitat de repòs. Amb això demostrarà una sol·licitud del tot profitosa envers l'infant.

Aquesta nodrissa no ha de ser irascible, ni massa enraonadora, ni indiferent en la tria dels aliments: ha de seguir un règim ben establert, tenir bon caràcter, i en la mesura del possible, ser grega i no estrangera. El millor és fer dormir el nadó un cop saludablement sadoll de llet, car aleshores el repòs és agradable als infants i afavoreix una fàcil digestió.

Si se'ls nodreix d'una altra manera, cal donar-los l'alimentació més senzilla possible, i abstenir-se per complet del vi, car és una beguda

massa forta per a ells. No obstant, si se'ls en dóna, que sigui rarament i en una barreja que imiti la tebior de la llet. No s'han de banyar massa sovint: els banys poc freqüents i ben temperats són més avantatjosos. L'aire apropiat convé que estigui en un punt mig entre calent i fred, i la cambra de l'infant no ha d'estar ni massa exposada als corrents d'aire, ni tampoc massa tancada. Que l'aigua no sigui ni dura ni tova. El llit no ha de ser massa dur, sinó ben adaptat al seu cos. Car en tots aquests aspectes la naturalesa exigeix el que és convenient, però no pas res rebuscat.

Aquests són els consells que em sembla útil enviar-te en el moment actual: la meua esperança d'una criança segons unes normes. Amb l'ajuda dels déus, ja tindrè ocasió més endavant de proveir-te amb altres consells adequats per a l'educació de l'infant.

PERICTIONE, SOBRE L'HARMONIA DE LA DONA FRAG. I

Cal comprendre que la dona plena de seny i de prudència és harmonia. És important, efectivament, que la seva ànima aspiri intensament a la virtut, a fi que pugui esdevenir justa, coratjosa, assenyada, i s'adorni amb les seves pròpies qualitats i despreïï tota vana glòria. D'aquestes virtuts, en efecte, en resulta per a la dona una noble conducta envers ella mateixa, el seu marit, els seus fills, la seva casa, i de vegades també envers les ciutats, si és que les ciutats i les nacions són governades per una dona d'aquesta classe, com ho veiem en el règim monàrquic. Car si aconseguen sobreposar-se al desig i a la passió, la dona esdevé divina i harmoniosa. D'aquesta manera no la perseguiran amors il·legítims, sinó que guardarà el seu afecte pel marit, els fills i la casa. Car les que s'enamoren de llits estrangers esdevenen elles mateixes enemigues de tots els de casa seva, tant dels de condició lliure com dels servents. Una classe de dona així intriga contra el marit, i inventa tota classe de mentides sobre ell a fi de semblar l'única que es distingeix en la previsió i el govern de la llar, encara que només es complagui en la indolència. Aquesta mena de conducta porta a la destrucció de tot el que marit i muller tenen en comú. Però sobre aquest tema ja he parlat prou.

Quant al cos, cal regular-lo d'acord amb la mesura que la naturalesa ens indica, tant pel que fa a l'alimentació, com als vestits, als banys, als unguents, a l'arranjament dels cabells, i a tot allò que ofereixen per al nostre ornament l'or i les pedres precioses. Les dones a qui agraden les menges i begudes costoses, que es vesteixen amb roba cara i duen a sobre el que duen, corren el risc de faltar i comportar-se malament en relació al llit conjugal, i moltes altres coses. Quant a la fam i a la set, és convenient proveir tan sols a llur apagaivament, i encara de manera frugal; i pel que fa al fred, per guardar-se'n serà suficient una pell o una pellissa. Eliminar de l'alimentació tot el que es ven a un preu molt elevat i tot el que gaudeix de molta reputació, és erradicar un vici de cap manera petit.

De la mateixa manera, vestir-se amb teixits massa transparents i de colors extrets de la tintura d'un mol.lusc marí, o de qualsevolga altra coloració sumptuosa, és una gran bogeria. El cos només demana, efectivament, no tenir fred i, per pudor, no anar despullat; no té necessitat de res més. L'opinió dels homes aspira per ignorància a ornaments frívols i superflus. Per tant la dona no ha de dur a sobre ni or, ni pedres provinents de la Índia ni d'un altre país; no trenarà els seus cabells amb grans artificis, no s'ungirà amb perfums de l'Aràbia, no s'untarà la cara per fer-la més blanca o més vermella, no s'ennegrirà les celles i els ulls, no tenyirà d'un altre color els seus cabells blancs, i no prendrà banys amb massa freqüència. Car la dona que empra aquests refinaments cerca un admirador de la insensatesa femenina. En efecte, la bellesa ve del seny, i la que agrada a les dones honestes no és la que resulta d'aquestes pintures. La dona no ha de mirar com a coses necessàries la noblesa i la riquesa, ni el fet d'haver nascut en una ciutat famosa, ni l'estima i l'amistat dels homes de renom i de llinatge reial. Si per cas gaudeix d'aquests privilegis, tampoc no se n'affligeix; però si no els té, no fa res per cercar-los, car la dona que és assenyada no té cap dificultat de viure sense ells. En el cas que la sort li hagi concedit aquests avantatges, no cal que la seva ànima en persegueixi de més grans ni de més admirables, sinó que, apartant-se'n, continui el seu camí. Car aquests privilegis, que porten a la desgràcia, són més perniciosos que útils. Les intrigues insidioses, la gelosia i la humiliació són les seves conseqüències, fins al punt que la dona que s'hi complau no podrà viure amb tranquil.litat.

Cal també que honori els déus amb la bona esperança d'assolir la felicitat, i obeeixi les lleis i els costums establerts pels avantpassats. Després dels déus dic que cal recordar-se d'honorar i de reverenciar els pares: aquests tenen, efectivament, els mateixos drets que els déus, i els imposen a llurs descendents. En relació al propi marit, la dona ha de viure tant d'acord amb els costums i amb tanta sinceritat, que no cal que pensi fer res pel seu particular, sinó tan sols vetllar i guardar el llit conjugal. Car això ja ho és tot. Cal també que suporti tot allò que pugui succeir-li al marit, tant si és víctima de l'infortuni, com si perd els béns per descuit, per malaltia o per excés de beguda, o si té relacions amb altres dones. Aquesta feblesa és perdonada als homes, però de cap manera a les dones: per a elles hi ha un càstig establert. Cal doncs saber allunyar-se del que la llei castiga, i no mostrar-se gelosa. Cal també suportar la còlera, l'avarícia, les lamentacions, la gelosia i els retrets del propi marit, i qualsevol altre defecte que pugui tenir per naturalesa. Si és prudent sabrà acomodar-se a la manera de ser del marit i fer-se-li agradosa. Car la dona que és apreciada pel seu marit i es preocupa pels béns del seu espòs, esdevé harmonia, estima la família sencera, i suscita per al casal la benvolença dels estrangers. Però si no l'estima, no vol veure sans i estalvis ni el casal, ni els fills, ni els servents, ni cap dels béns de la seva llar; ans, com si fos una enemiga, invoca i fa prec per una ruïna total, desitja la mort del

marit com la d'un adversari per poder tractar-se amb d'altres, i tothom qui agrada al seu marit, ella el detesta.

Penso, en canvi, que és harmonia la dona que assoleix la plenitud de seny i de prudència, car no solament farà prosperar el seu marit, sinó també els seus fills, els seus pares, els servidors i el casal sencer amb els béns i els amics, conciutadans i estrangers, que li són afectes. I en tindrà cura amb senzillesa, proferint i escoltant paraules honestes.

I acompanyant el marit, en la igualtat de criteris fruit d'una vida comuna, atindrà els amics i parents que en fan augmentar el renom, i tindrà per dolces i amargues les mateixes coses que aquest, a menys que no estigui desproveïda d'harmonia envers tot.

PERICTIONE, SOBRE L'HARMONIA DE LA DONA FRAG. II

No hem de dir mai mal dels nostres pares ni fer-los-en; hem d'obeir, tant en les coses petites com en les importants aquells que ens han engendrat. En qualsevol estat d'ànima i de cos, en qualsevol circumstància íntima o exterior, en la pau i en la guerra, en la salut i en la malaltia, en la riquesa i en la indigència, en la fama i en l'anonimat, tant si són simples particulars com si tenen càrrecs públics, cal que estiguem sempre al costat dels nostres pares, no abandonar-los mai, i obeir-los fins i tot en la follia. Car aquest comportament, en efecte, passa per ser ple de saviesa als ulls dels homes pietosos. Però si una dona desprecia els seus pares quan estan afectats per qualsevol classe de mal, la seva falta serà, en vida i després de morta, perseguida pels déus. Aquí serà detestada pels homes, i un cop sota terra, en companyia d'impis i en el mateix indret, viurà tota l'eternitat entre els dolents, presonera de la justícia i dels déus infernals que gaudeixen del poder de ser els guardians d'aquestes obligacions.

Car la visió dels nostres pares és divina i bella, i el venerar-los i tenir-ne cura té un esclat tal que no el sobrepassarien ni el sol ni tots els astres que lluen i dansen al cel, ni cap altra cosa que ningú pugui pensar que és un objecte més gran de contemplació. Penso que els déus no han de sentir-se ofesos quan veuen el nostre respecte pels pares. Per això cal que, vius o morts, els honorem, i no malparlem mai d'ells. Però si, per causa de la malaltia o de la imaginació s'enganyen, aleshores cal exhortar-los i ensenyar-los, però no tractar-los mai com a enemics. Car, de fet, no hi ha per als homes una falta i una injustícia més gran que comportar-se sense pietat envers els pares.

FINTIS, DE LA PRUDÈNCIA EN LA DONA

Ser del tot bona i honesta és convenient per a la dona, però cap no ho esdevindria sense la virtut. Cada virtut, en efecte, té relació amb al-

guna cosa, i fa estimable allò que n'és receptor. La virtut pròpia dels ulls fa els ulls excel·lents; la de l'oïda, l'oïda; la dels cavalls, els cavalls; la de l'home, l'home, i de la mateixa manera, la de la dona, la dona.

Ara bé: la principal virtut de la dona és la prudència, car a través d'ella serà capaç d'atreure's el respecte i l'afecte del seu marit. Molts pensen que no escau a la dona el filosofar, com no li escau el muntar a cavall ni el parlar en públic. Quant a mi, crec que certes ocupacions són particulars de l'home, que altres ho són de la dona, i que n'hi ha de comunes a l'home i a la dona; crec que algunes són més convenients per a l'home que per a la dona, i que d'altres són més adients a la dona que a l'home. Les activitats pròpies de l'home són comandar l'exèrcit, governar les ciutats i parlar en públic. Les que són particulars a la dona són les de vetllar per la seva llar, quedar-se a casa, esperar el seu marit i servir-lo. Però afirmo que tots dos participen en comú del coratge, la justícia i el seny. Afegeixo també que és convenient tant per a l'home com per a la dona participar en les virtuts referents al cos, tant com en les referents a l'ànima. I de la mateixa manera que és útil per a ambdós tenir un cos sà, també ho és tenir l'ànima sana. Les virtuts del cos són: la salut, la força, la sensibilitat delicada i la bellesa. Unes escau més a l'home posseir-les i practicar-les, altres són més adients per a la dona. El coratge i el seny convenen més a l'home tant per la constitució del seu cos com pel vigor de la seva ànima. La prudència, en canvi, escau més a la dona. Per això cal educar-la tot ensenyant-li a conèixer què és la prudència, i per quants i quins mitjans la dona pot assolir aquest bé. Jo afirmo que són cinc.

- En primer lloc, per la santedat i la pietat que guardarà en relació al seu llit.
- Segonament, per l'honestedat que mantindrà en la manera de vestir el seu cos.
- Tercerament, per la reserva que s'imposarà en les sortides fora de casa seva.
- En quart lloc, abstenint-se d'assistir a les festes orgiàstiques i a les de la Mare dels déus.
- En cinquè lloc, mostrant-se precisa i moderada en els sacrificis que ofrena a la divinitat.

Però, entre tots aquests, el mitjà més eficaç per assolir la prudència és conservar-se incorruptible en relació al seu llit, i no tenir mai una relació íntima amb un home estranger. Car, aquella que per aquest motiu transgredeix la llei, ofèn en primer lloc els déus de la família, perquè no aporta uns suports legítims, sinó bastards, a la seva llar i a la seva família. Ofèn també els déus de la generació que, juntament amb els seus pares i parents, havia pres per testimoni en casar-se a fi de mantenir una existència en comú i procrear fills segons la llei. Ofèn així mateix la seva pàtria en no respectar les prescripcions establertes. I encara més, crec que la seva falta és una d'aquelles per a les que, per la magnitud de la

seva iniquitat, s'ha fixat la més gran de les penes, la mort, car afirmo que és criminal i del tot imperdonable caure, per amor del plaer, en la iniquitat i la desmesura. Car la fi de tota desmesura és la ruïna.

Cal encara considerar un altre punt: que una dona adúltera no trobarà cap mitjà de salvació per purificar-se del seu esgarriament, per poder tornar a ser pura i agradable a déu quan s'acosti als temples i als altars divins. Aquesta falta és, efectivament, d'entre totes, la que la divinitat jutja més inexorablement. L'ornament millor d'una dona lliure i la seva glòria més gran és poder testimoniar, per l'aspecte dels seus fills, la fidelitat que ha sabut guardar al seu marit, si el cel li concedeix que els fills guardin la semblança que els uneix al pare que els va engendrar. Però ja he parlat prou pel que fa al llit conjugal.

Quant als ornaments amb què és convenient embolcallar el cos, penso que han de ser així. Cal que la dona vesteixi de blanc, amb simplicitat i sense superfluïtat. Ho aconseguirà si no fa servir, per vestir el seu cos, vels transparents, virolats i teixits amb seda, sinó teixits modestos de color blanc. Fent-ho així evitarà la magnificència, el luxe i la coqueteria, i no inspirarà una gelosia perversa a les altres dones. Renunciarà completament a dur objectes d'or o maragdes, car aquests ornaments costen molt cars i evidencien un orgullós menyspreu envers les dones del poble. Cal que una ciutat ben governada, tota sencera i en cada una de les seves parts, mantingui l'ordre basant-se en un esperit comú i en unes lleis generals, i que els artesans que es dediquen a aquestes feines de luxe siguin expulsats de la ciutat.

No cal que la seva cara quedi realçada per uns colors manllevats i estranys, ans per la qualitat natural de la pell, que només s'ha de rentar amb aigua. El pudor serà el seu millor ornament, i d'aquesta manera la dona obtindrà per a ella mateixa i per al seu company el més gran respecte.

La dona podrà sortir de casa per anar a oferir sacrificis durant les festes públiques al déu fundador i protector de la ciutat, en nom d'ella, del seu marit i de tot el casal. No obstant, això no ha de ser ni en caure la nit ni al capvespre, sinó quan l'àgora sigui plena que la dona sortirà d'una manera ostensible de casa seva, sigui per assistir a alguna solemnitat o a fer els encàrrecs domèstics, decentment acompanyada per una serventa o com a màxim per dues. Els sacrificis que ofrena als déus han de ser simples i d'acord amb els seus mitjans, però ha de romandre a casa en ocasió de la celebració de festes orgiàstiques i de les de la Mare dels déus. La llei comuna de la ciutat, efectivament, allunya les dones de la celebració d'aquestes festes, per moltes raons, però sobretot a causa de l'embriaguesa i de les ànimes esgarriades que ocasionen aquestes cerimònies religioses. La mestressa de casa, que té la tasca de presidir una llar, cal que sigui prudent i es mantingui en tota ocasió allunyada de qualsevol cosa que pugui ultratjar-la.